

4) у сфері запобіжних заходів — підстави застосування запобіжних заходів повинні бути вказані виключно в законі, а не визначатися суддями, «взяття під варту на відміну від інших видів покарань повинно в силу необхідності передувати пред'явленню обвинувачення»;

5) у сфері досудового розслідування — осуд і неприйнятність таємних обвинувачень в кримінальному судочинстві, «хто здатен підозрювати в іншій людині донощика, той вважає його ворогом. Люди по цій причині стають замкнутими і, звикнувши приховувати свої відчуття від інших, звикають в кінці кінців брехати і самим собі» [2].

Таким чином, вплив наукових, прогресивних ідей Чезаре Беккарія разом з їх обґрунтуванням мав нечуваний успіх в Європі XVIII ст. Це відобразилося на формуванні кримінальної процесуальної політики Європи і, як наслідок — на діяльності органів кримінальної юстиції. Наукова спадщина Чезаре Беккарія має фундаментальне значення для формування доктрини сучасної кримінальної процесуальної політики України.

Л і т е р а т у р а

1. *Чезаре Беккарія*: біографія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.people.su/ua/12256> — Назва з екрану.
2. *Беккарія Ч. О пресуплениях и наказаниях / Ч. Беккарія ; сост. и предис. В. С. Овчинского.* — М. : ИНФРА-М, 2004. — 184 с.

Павло Миколайович ІСАКОВ,

канд. істор. наук, підполковник внутрішньої служби, старший викладач кафедри кримінально-виконавчого права Інституту кримінально-виконавчої служби

ЕВОЛЮЦІЯ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ГРОМАДСЬКИХ ПРИМУСОВИХ РОБІТ БЕЗ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УСРР В 1920—1923 РОКАХ

Як відомо, можливе двояке використання принципів права: з одного боку, з метою докорінного реформування суспільно-економічних та інших відносин законодавчо запроваджуються норми, під які потім підлаштовуються і на які рівняються держава і суспільство; з іншого боку, законодавчі положення приймаються з метою впоряд-

кування та приведення їх у відповідність з новими панівними реаліями та вимогами життя, які постійно змінюються. Є ненормальним такий стан речей, коли юридичні норми і положення фактично не діють через їхню застарілість і невідповідність новим соціально-економічним і політичним відносинам. Від цього програє і суспільство (через недієвість закону масово шириться правовий нігілізм і зневага до закону, що тягне за собою в перспективі нові соціальні потрясіння і хаос), і держава, яка в таких умовах вже не може повноцінно виконувати свої функції. Законодавчий орган держави просто зобов'язаний всебічно, об'єктивно та оперативно реагувати на ті кардинальні зміни, які відбуваються в суспільстві. Приклад доктринального відставання законодавчих норм від змін у житті суспільства і держави та наслідків цього дає нам, зокрема, історичний досвід України в 1920—1923 рр. Краще вчитись на помилках минулого, щоб їх не повторювати.

З утвердженням з третьої спроби своєї влади в Україні в 1920 р. більшовики, активно проводячи неприйнятну для більшості українського селянського суспільства політику «воєнного комунізму», в рамках реалізації нової пенітенціарної доктрини «революційної законності» (в якій можна виділити два концептуальних напрямлення, що були породжені перш за все політико-ідеологічними установами більшовиків: 1) домінування політичного завдання у визначенні покарання; 2) посилення виховної функції покарання) з огляду на те, що в розореній країні просто не було коштів для утримання великої кількості людей в місцях позбавлення волі і налагодження там власного виробництва для самоокупності цих установ, Народний комісаріат юстиції (далі — НКЮ) УСРР 16.04.1920 р. прийняв тимчасове положення «Про осіб, засуджених до громадських примусових робіт без позбавлення волі» [1]. Згідно з ним цей вид кримінального покарання призначався за вироком суду або за постановою уповноважених на це адміністративних органів на строк не більше 2 років за незначні проступки. Присуджені до примусових громадських робіт без позбавлення волі надходили в розпорядження місцевого карального підвідділу юридичного відділу. Через слабку організацію тогочасного державного апарату, коли ще тривала активна фаза громадянської війни і більшовики цілком реально могли втратити владу, виконанням покарань у виді громадських примусових робіт без позбавлення волі займались ще губернські підвідділи громадських і примусових робіт виконавчих комітетів і табори примусових робіт [2]. В умовах колапсу планової економіки та нехватки робочих рук (починаючи з 1914 р. загинуло та було покаліче-

но багато чоловіків) низькооплачувана некваліфікована примусова праця засуджених ще була затребуваною (в основному, бюджетними організаціями; виникали лише проблеми із своєчасною її оплатою).

Ситуація почала змінюватись з 1922 р., коли введена в 1921 р. нова економічна політика, як вимушена тимчасова поступка більшовиків селянству з метою утриматись при владі, почала набирати обертів. Економіка поволі оживала, почали діяти ринкові механізми. 23.03.1922 р. НКЮ УСРР було направлено на місця циркуляр № 48 «Про зміну судово-каральної політики і про організацію примусових робіт без тримання під вартою» [3]. В ньому, зокрема, говорилось, що «к преступникам, в отношении которых не представляется возможным или целесообразным применить наказание в виде штрафа, но которые в то же время не представляют явной и безусловной опасности для общества и государства, надлежит применять присуждение к принудительным работам без содержания под стражей с назначением их в самом приговоре на общественно-принудительные работы или же на работы по специальности, сообразно индивидуальным особенностям каждого осужденного, в целях наиболее рационального использования его труда и способностей, учитывая для сего его пол, возраст, специальность, приспособленность к разным видам труда и т. п., и присуждая к работам не по специальности, но к общественно-принудительным, исходя из тяжести преступления» [4]. В Кримінальному кодексі УСРР, введеному в дію Постановою ВУЦВК 23.08.1922 р., в ст. 35 зазначалось, що примусові роботи без тримання під вартою призначаються на строк від 7 днів до 1 року з поділом на роботи по спеціальності і роботи некваліфікованої фізичної праці [5].

Але на практиці все виходило не так гладко. 05.10.1922 р. НКЮ УСРР було направлено на місця новий циркуляр № 172, який регламентував порядок відбування покарання у виді громадських примусових робіт без тримання під вартою. Однак він повністю не узгоджувався з новими реаліями життя, фактично зробивши неможливим реалізацію на практиці ст. 35 КК УСРР. Якщо раніше засуджені до примусових робіт без тримання під вартою отримували роботу без бірж праці, то тепер у відповідності до циркуляру № 172 така робота повинна була надаватись лише біржею праці і тільки з важкою фізичною працею (підзаконний акт прямо суперечив Кримінальному кодексу). Однак через великий рівень безробіття в суспільстві біржі праці були фактично позбавлені можливості направляти засуджених на роботу. При цьому строк відбуття покарання починав обчислюватись саме з моменту направлення на роботу.

Як наслідок, «...пролетарский элемент, не обладающий ни связями, ни знакомством, работы не находил, а следовательно, и не мог отбыть своего наказания» [6]. В таких умовах робота Бюро примусових робіт, які входили до складу обласних і губернських управлінь Головного управління місцями позбавлення волі (далі — ГУМПВ) в складі НКВС [7], полягала лише в періодичній реєстрації засуджених до громадських примусових робіт без тримання під вартою і стягуванні 10 % їхнього заробітку у відповідності з циркуляром НКЮ № 48 від 23.03.1922 р.

В Київській губернії станом на 14.10.1922 р. було зареєстровано 193 особи, засуджених до громадських примусових робіт без тримання під вартою. З них на роботу за вимогами було направлено 83 особи, хворих і непрацюючих «в зв'язку з домашніми обставинами» — 16, втекло — 12, 17 — переведено до інших губерній, 65 — взагалі не з'явилось на реєстрацію. Стягнута за 1922 р. сума склала 58 835 крб. 50 коп. в грошових знаках 1922 р. Основні проблеми, з точки зору тогочасних пенітенціаріїв, були такі: масове безробіття в суспільстві, яке створювало конкуренцію робочим рукам засуджених; несвоєчасність надходження до Бюро примусових робіт судових вироків; недисциплінованість засуджених; байдуже ставлення засуджених до сплати штрафів; міліція не завжди йшла на зустріч в питаннях примусового приводу засуджених, які ухилялись від відбування покарання; згідно з циркуляром Бюро примусових робіт було зобов'язане забезпечувати засуджених спеціальними обліковими паспортами, однак попри запити вони станом на 14.10.1922 р. так і не були надіслали. Висловлювалася пропозиція створити для цієї категорії засуджених гуртожитки, де щовечора після закінчення робіт вони б відмічалися, місцеві жителі уходили б додому, а іногородні — там жили. ГУМПВ просилося надати дозвіл за кошти, стягнуті в рамках 10-відсоткового відрахування із зарплати засуджених, відкрити і утримувати такий гуртожиток [8]. Динаміка чисельності засуджених до громадських примусових робіт без тримання під вартою в Київській губернії за 1922 р. була такою: січень — 25 осіб, лютий — 35, березень — 42, квітень — 55, травень — 70, червень — 90, липень — 150, серпень — 254, вересень — 288, жовтень — 340, листопад — 372, грудень — 125. Протягом 1922 р. було амністовано 180 таких засуджених [9].

Із зміцненням влади більшовиків спостерігається стала тенденція зменшення кількості засуджених до громадських примусових робіт без позбавлення волі, оскільки суди виносили у своїй більшості вирок про позбавлення волі. Так, станом на 01.01.1923 р. таких

засуджених нараховувалось 502 особи (0,27 % від загальної кількості засуджених)[10].

Існуюче протиріччя між циркуляром НКЮ УСРР № 172 від 05.10.1922 р. та реаліями життя було усунуто лише наприкінці квітня 1923 р. 25.04.1923 р. ГУМПВ НКВС УСРР на місця було направлено таємний циркуляр № 23 «Про надання роботи засудженим до примусових робіт». Згідно з цим циркуляром відмінявся порядок, коли засуджені до примусових робіт направлялись на роботи без черги. Вводився порядок, коли такі засуджені направлялись виключно на роботи, які організовувались для місць позбавлення волі або на господарські підприємства при місцях позбавлення волі. Облік таких засуджених вівся органами ГУМПВ. Біржі праці не вели облік засуджених до примусових робіт. У випадку, коли не було роботи в місцях позбавлення волі, то за погодженням з біржею праці такі засуджені направлялись на роботи більш тяжкі і небезпечні, на які не хотіли йти безробітні. Біржа праці безробітних на підприємства місць позбавлення волі могла посилати тільки за вимогою керівництва цих місць позбавлення волі. Оплата праці таких засуджених проводилась згідно з тарифними ставками для робітників і службовців, затвердженими профспілками [11].

Таким чином, вивчаючи еволюцію виконання кримінального покарання у виді громадських примусових робіт без позбавлення волі в УСРР в 1920—1923 рр., ми зайвий раз пересвідчилися у важливості відповідності норм законодавства діючим реаліям соціально-економічних та політичних відносин в суспільстві і державі. В протилежному випадку вони не працюють, створюючи напругу і гальмуючи розвиток.

Л і т е р а т у р а

1. *Хрестоматія з історії* пенітенціарної системи України / упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. — К. : ВД «Говард Пресс», 1999. — Т. 2. Ч. 1. — С. 85—86.

2. *Ісаков П. М.* Деякі аспекти виконання покарань у виді громадських примусових робіт без позбавлення волі губернськими підвідділами громадських і примусових робіт виконавчих комітетів і таборами примусових робіт в УСРР в 1920—1921 рр. // *Сучасний стан та перспективи розвитку кримінально-виконавчої інспекції: матеріали круглого столу* (Київ, 19.02.2014 р.). — К. : ДПтС України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. — С. 59—62.

3. *Хрестоматія з історії* пенітенціарної системи України / упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. — К. : ВД «Говард Пресс», 1999. — Т. 2. Ч. 1. — С. 198—199.

4. *Там само.* — С. 199.

5. *Там само.* — С. 205.
6. *Центральный державный архив* вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВОВУ України). Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1406. — Арк. 9.
7. *ЦДАВОВУ України.* Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1403. — Арк. 1.
8. *ЦДАВОВУ України.* Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 1406. — Арк. 10.
9. *Там само.* — Арк. 26.
10. *ЦДАВОВУ України.* Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 2303. — Арк. 3.
11. *ЦДАВОВУ України.* Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 2304. — Арк. 37.

Юлия Юрьевна КОЛОМИЕЦ,

*канд. юрид. наук, доцент кафедры уголовного права Национального
университета «Одесская юридическая академия»*

**ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ
БЫВШЕГО СССР И УКРАИНЫ**

Положение ст. 65 УК Украины 2001 г. о том, что суд назначает наказание с учетом степени тяжести совершенного преступления, является отражением принципа справедливости в уголовном праве. В основе этого принципа некогда лежала идея о равенстве.

Анализируя представления людей о справедливости в период первобытнообщинного строя, П. Лафарг писал: «Удар за удар, возмещение, равное причиненному ущербу, равные доли при распределении продовольствия и земли — таковы были единственные понятия справедливости, доступные первым людям, понятия, которые пифагорейцы выражали в аксиоме «не нарушать равновесия весов» [1, с. 82].

В греческой мифологии богиня правосудия, Фемида, изображалась с повязкой на глазах (символ беспристрастия), с рогом изобилия и весами в руках. В переносном значении «весы Фемиды» означают правосудие [2, с. 92]. Таким образом, если справедливость — это «равновесие весов», то без справедливости не может быть и правосудия.

По определению Современной украинской энциклопедии, справедливость — это категория морально-правового и социально-политического сознания, понятие о должном, содержащее требование соответствия между реальной значимостью различных индивидов (социальных групп) и их социальным положением, между их правами и обязанностями, между деянием и воздаянием, трудом и вознаграждением, преступлением и наказанием и т. п. [3, с. 347].